

De komst van San Precario vestigt de aandacht op een brandend probleem: het alsmaar groeiende aantal kwetsbare werknemers en werknemsters dat moet leven en werken zonder zekerheid of voorspelbaarheid, in onregelmatige jobs. In deze zeer voorlopige en verkennende notitie wil ik de stelling verdedigen dat die ontwikkeling het beste begrepen kan worden als we haar in een mondiale context en in een ruim tijds kader plaatsen.

Precariteit en haar tegenpool

Zoals bekend bestaat er onder het kapitalisme een breed spectrum van vormen van loonarbeid. Het ene uiterste wordt gevormd door de geschoolde personeelsleden bij sommige grote bedrijven in de jaren 1970. Zij hoefden nauwelijks te vrezen voor ontslag en konden, gesteund door een sterke vakbond, veel rechten claimen. Het andere uiterste vormt de rechteloze losse arbeider op het zuidelijke halfrond, wiens lot afhankelijk is van de willekeur van de baas en die noch bij de staat, noch bij een vakbond of een andere organisatie bescherming kan vragen tegen misbruik en onrecht.²

Volgens Gerry Rodgers, een voormalig staflid van de Internationale Arbeidsorganisatie, maken vier dimensies het mogelijk te bepalen of een baan zich dicht bij de ene pool of bij de andere bevindt:

1. Tijd: de mate waarin de werknemer zeker is van de continuïteit van de betrekking (contractduur, duur van de aanstelling);
2. Organisatie: de mate waarin werknemers individueel en collectief invloed op het werk kunnen uitoefenen, dat wil zeggen op arbeidsomstandigheden, arbeidstijd, ploegenschema's, arbeidsintensiteit, beloning, gezondheid en veiligheid;
3. Betaling: de hoogte en de te verwachten progressie van het loon;

4. Bescherming: de mate waarin de werknemer enerzijds door wetten en gewoonten beschermd zijn tegen onheus ontslag, discriminatie en onaanvaardbare arbeidspraktijken, en anderzijds toegang hebben tot sociale uitkeringen in geval van ziekte, ongevallen en werkloosheid.³

Het ene uiterste van het spectrum waar de werknemer zeer veel bescherming geniet en vele rechten kan claimen wordt soms aangeduid als de standaardbetrekking. Tot haar kenmerken behoren een continue en stabiele werkgelegenheid, een voltijdse baan bij één werkgever, een loon of salaris dat toereikend is om een klein gezin met een partner zonder eigen inkomen en een kind te onderhouden, wettelijk vastgelegde rechten op bescherming en medezeggenschap, en sociale zekerheid op basis van het aantal gewerkte jaren en het eerder verdiende inkomen.

De engelen in de callcenters.
(bron: <http://www.precaria.org>)

Seizoenarbeiders in de vlasnijverheid, jaren 1950. (Amsab-ISG, Gent)

Het andere uiterste wordt gevormd door de precaireren. Precariteit (*precariedad*, *precariedade*, *précarité*, *precarietà*) is de overkoepelende term voor een reeks vormen van werkgelegenheid die zich aan het andere uiterste van het spectrum bevinden. Het Latijnse *precarius* betekent 'onzeker' of 'verkregen door te smeken'.⁴ Wie onder preciaire omstandigheden leeft, beschikt niet over het eigen lot, maar is aangewezen op de goodwill van anderen, kent geen zekerheid, is afhankelijk van toeval. Het precariaat omschrijft dus eigenlijk dezelfde groepen van mensen die eerder werden aangeduid als de losse werklieden. Dat wil zeggen de mensen die over een gering en onvoorspelbaar inkomen beschikken.⁵ Essentieel voor alle vormen van preciaire werkgelegenheid is dat ze tijdelijk zijn, dat wil zeggen dat het gaat om baantjes die een dag, een week of hooguit enkele maanden duren. Denk aan uitzendkrachten,

oproepkrachten, werknemers met nulurencontracten, seizoenarbeiders, zelfstandigen zonder personeel, of stagiairs.

De mate waarin preciaire werknemers beschermd zijn tegen allerlei risico's kan sterk uiteenlopen. Sommigen zijn er wat dat betreft veel beter aan toe dan anderen. Ook is het belangrijk om vast te stellen dat niet iedereen zonder standaardbetrekking tot het precariaat behoort. Telewerkers en deeltijdwerkers kunnen bijvoorbeeld een vast contract hebben. Er bevindt zich dus ook een tussengroep tussen de beide uitersten van het continuüm.

De lange geschiedenis van precariteit

Preciaire arbeid bestaat al duizenden jaren. In het *Nieuwe Testament*, dat waarschijnlijk omstreeks het jaar 200 geschreven werd, vertelt

een bekende parabel over ‘een landheer die er bij het ochtendgloren op uittrok om dagloners voor zijn wijngaard te zoeken. Nadat hij met de arbeiders een dagloon van een denarie overeengekomen was, stuurde hij hen naar zijn wijngaard.’ (Mattheus 20:1-2) Vaak zullen zulke dagloners hun oogstarbeid alleen gezien hebben als een aanvulling op hun inkomen uit andere bronnen, zoals dat van andere gezinsleden verkregen door huishoudelijke arbeid, kleinschalige productie van goederen voor de markt, het verbouwen of verhuren van eigen land en dergelijke.

Wanneer aanvullende inkomsten ontbraken, was de toestand van de werkende armen ellendig. Uit de Griekse oudheid weten we hoe laag in aanzien landloze arbeiders (enkelvoud: *thès*; meervoud: *thètes*) stonden die voor allerlei los werk ingehuurd konden worden. Omdat ze nergens bij hoorden (niet waren opgenomen in een *oikos*, een hiërarchische sociale eenheid met onderlinge plichten en een zekere mate van solidariteit), was hun status nog lager dan die van huisslaven. Toen volgens Homeros Odysseus en Achilles elkaar ontmoetten in de onderwereld, zei Achilles: ‘Tracht mij de dood toch niet goed te praten, doorluchte Odysseus! / ‘k Zou nog liever een ander als *thès* dienen, / iemand, die zelf geen akkers bezit, die maar amper kan leven, / dan over al de lijken der Doden regeren.’⁶

De oud-historicus Moses Finley merkte daarbij op: ‘Een *thès*, en niet een slaaf, was het geringste schepsel op aarde dat Achilles kon bedenken. Het vreselijke van een *thès* was dat hij ongebonden was, nergens bij hoorde.’⁷ De *thètes* behoorden tot de vroegste precare werknemers, zonder enige protectie van welke instantie dan ook. Maar ook hun latere opvolgers golden als extreem benadeeld. Nog in het 18e-eeuwse Engeland golden fulltime loonarbeiders als paupers, want alleen de allerzwaksten zouden zo’n rechteloze positie accepteren.⁸

In West-Europa groeide vanaf de 15e of 16e eeuw het aantal landloze en ongebonden arbeiders met sprongen. Zij begonnen een klasse van verworpenen te worden en ontwikkelden zich tot de steeds omvangrijkere *classes dangereuses* – niet alleen in de steden, zoals vaak wordt gedacht, maar ook op het platteland. Henry Mayhew schatte in de jaren 1850, dat in Engeland één derde van de beroepsbevolking precair was en één derde werkloos.⁹

Lange tijd golden de nieuwe buitenstaanders als deel van de amorfe massa der eerlozen, waartoe ook de bedelaars, dieven en prostituees behoorden. Hun leven was een voortgaande strijd om te overleven, zonder zekerheden en zonder mogelijkheid om iets op langere termijn te plannen.¹⁰ De precariteit van vrouwelijke *workers* was geregeld groter dan die van hun mannelijke collega’s.¹¹

De weerstaanbare opkomst van reguliere arbeidsovereenkomsten

Alleen de allerhoogste lagen van de arbeidersklasse ontsnapten aan deze onzekerheid. Het was ook in die kringen van geschoolde arbeiders dat in de 19e eeuw het ideaal van de mannelijke kostwinner ontstond – de gedachte dat het loon van de echtgenoot voldoende moest zijn om een gezin met vrouw en kleine kinderen te onderhouden. Wally Seccombe zocht de verklaring voor die ontwikkeling in de scheiding tussen wonen en werken, die met de industriële revolutie was ontstaan. In de 18e eeuw werd het nog heel gewoon gevonden dat vrouwen een belangrijke bijdrage aan de gezinseconomie leverden. Dat veranderde echter toen geld in de 19e eeuw voor huishoudens steeds belangrijker werd en het vooral de mannen waren die dat geld buitenshuis gingen verdienen. Het werk van vrouwen werd daardoor onzichtbaar

Konijnenviltsters in de omgeving van Aalst, eind 19e, begin 20e eeuw. (Amsab-ISG, Gent)

en alleen de mannelijke kostwinner werd nog waargenomen.¹²

Om zich tegen de vele bedreigingen van hun bestaan te wapenen en het lot van hun gezinnen te verbeteren, organiseerden de iets beter gestelde arbeiders al vroeg fondsen voor onderlinge hulp, coöperaties, en later ook vakbonden. Hun groeiende kracht, plus de toenemende angst van de heersende elites voor het nieuwe gevaar, leidden tot de invoering van sociale wetten – ongevalverzekeringen gewoonlijk als eerste en werkloosheidsverzekeringen als laatste. Daardoor werd voor het eerst althans een deel van de arbeidersklasse beschermd.

In aanzet al voor 1939, maar vooral na de Tweede Wereldoorlog, toen de kapitalistische economieën een ongekennde bloei doormaakten en de verdere uitbreiding van sociale zekerheid mogelijk werd, kreeg een aanzienlijk deel van de arbeidersklassen in West-Europa, Noord-Amerika, Australië/

Nieuw-Zeeland en Japan een standaardbetrekking. Dat kwam deels omdat de grote bedrijven beseften dat stabiele arbeidsverhoudingen bevorderlijk waren voor de loyaliteit van strategisch belangrijke werknemers.¹³ De standaardbetrekking werd gewoonlijk *gendered* geïnterpreteerd en ging gepaard met de bredere verspreiding van het mannelijke kostwinnersmodel.¹⁴ Er ontstond tendentieel een tweedeling: de standaardbetrekking werd overwegend een mannelijke aangelegenheid en in andere arbeidsverhoudingen raakten vrouwen vaak oververtegenwoordigd. Precaire arbeid was nog meer dan daarvoor een feminiene aangelegenheid.

Precariteit op het zuidelijk halfrond

Maar nu naar het zuidelijk halfrond. In de loop van de 20e eeuw, en steeds duidelijker vanaf de jaren 1940, is het aantal hele en

De over *unemployment* in het Globale Zuiden is structureel. Foto: taxifiets in Vietnam. (Amsab-ISG, Gent)

gedeeltelijk werklozen in het Zuiden met sprongen gestegen. Dertig jaar geleden schatte de Belgisch-Zwitserse econoom Paul Bairoch dat in Latijns Amerika, Afrika and Azië 30 à 40 procent van alle potentiële gewerkte uren werd gekenmerkt door totale inactiviteit – een situatie zonder historisch precedent, wellicht met uitzondering van het Romeinse Rijk.¹⁵ In Europa, Noord-Amerika en Japan is de gemiddelde werkloosheid steeds aanzienlijk lager gebleven. Maar bovendien werd de werkloosheid in onze regio's vooral bepaald door de economische conjunctuur en was daarom cyclisch, terwijl de *over unemployment* – de term is van Bairoch – in het Globale Zuiden een structureel karakter heeft. Een van de eersten die op dat laatste de aandacht heeft gevestigd was de Peruaanse socioloog Anibal Quijano. Hij betoogde dat de tientallen

miljoenen 'gemarginaliseerde' arbeiders in het Globale Zuiden niet langer als een 'reserveleger' in de zin van Marx beschouwd kunnen worden, omdat hun ontwikkeling geen periodiek karakter heeft en omdat hun kennis en vaardigheden niet compatibel zijn met die waar het kapitaal behoefte aan heeft.¹⁶

De geschiedenis van deze grote aantallen precare werknemers in de snel groeiende steden, maar ook op het platteland, is nog nauwelijks verkend. Niet alleen omdat veel historici dat geen aantrekkelijk onderwerp vinden, maar ook omdat documentatie erover schaars is. De beschikbare studies concentreren zich vaak op het verleden van de slums waarin het precariaat leefde, en op de huisvestings- en armoedeproblematiek die daarmee samenhangt. De arbeidsverhoudingen lijken naar verhouding duidelijk

minder aandacht te hebben gekregen.¹⁷ Voor de meer recente tijd ligt dat iets anders. In het begin van de jaren 1970 'ontdekten' antropologen de zogenaamde informele sector. Zeker nadat de Internationale Arbeidsorganisatie de notie had overgenomen, heeft dat geleid tot een enorm aantal studies naar de overlevingsstrategieën van vooral de armen in grote steden.

Er zijn veel pogingen ondernomen om de informele sector nauwkeurig te definiëren, maar tot overeenstemming heeft dat niet geleid.¹⁸ Een nadeel van de term is dat hij vaag en ook misleidend is, al was het maar omdat ook grote ondernemingen in hun pogingen om belastingen te ontduiken lang niet alles formeel regelen en omdat er een stedelijke vooringenomenheid uit blijkt, hoewel ook de agrarische arbeid veelal informeel geregeld is. Daar staat echter ook een voordeel tegenover: de term heeft krachtig de aandacht gevestigd op de pluriformiteit van overlevingsstrategieën en de belangrijke rol van vrouwen en kinderen daarin. Hoe dan ook, in de informele sector komt precare arbeid in allerlei vormen voor. De talloze kleine ondernemingen maken niet alleen gebruik van onbetaalde arbeid van familieleden en anderen, maar ook veel van losse krachten en thuiswerkenden. Aanstellingen krijgen lang niet altijd de vorm van een directe relatie tussen werkgever en werknemer. Niet zelden spelen tussenpersonen een rol – vrouwen die aan thuiswerkers materialen leveren en die later het half- of eindproduct komen ophalen, of koppelbazen die groepen arbeiders leveren aan een opdrachtgever.¹⁹

De grenzen tussen de verschillende precare arbeidsverhoudingen zijn vaag. De zelfstandige zonder personeel (zzp'er) is vaak slechts een verkapte loonarbeider. Vaak heeft hij maar één belangrijke klant, waardoor die klant eigenlijk de werkgever wordt. De zzp'er is vaak ook niet de eigenaar

van de productiemiddelen. Denk bijvoorbeeld aan straatverkopers die 's ochtends hun waren op krediet van een handelaar krijgen en 's avonds de onverkochte goederen moeten teruggeven en op de opbrengst van de rest een percent krijgen.²⁰

Groeien het Zuiden en het Noorden naar elkaar toe?

De stormachtige economische groei sinds de jaren 1950 en 1960 heeft in Europa tot de illusie geleid dat het kapitalisme eindelijk sociaal is geworden. Toen rond 1990 het Oost-Europese staatsocialisme bovendien ineens stortte, meenden velen dat de overwinning van het sociaal-liberale kapitalisme definitief was. Het 'einde van de geschiedenis' leek aangebroken. Maar het tegendeel is waar gebleken. Het verdwijnen van de staats-'socialistische' concurrenten heeft het marktfundamentalisme een nieuwe impuls gegeven. Daarmee werd een proces van economische liberalisering versneld dat al eerder op gang was gekomen.

De standaardbetrekking in het Globale Noorden wordt nu stapje voor stapje, maar wel tamelijk consequent, steeds verder afgebroken. In zijn presidentiële toespraak voor de American Sociological Association vatte Arne Kalleberg enkele jaren geleden de oorzaken als volgt samen: 'Het proces dat bekend werd als de neoliberale globalisering intensiverde de economische integratie, deed de concurrentie tussen bedrijven toenemen, verschaftte grotere mogelijkheden om werk uit te besteden in landen met lage lonen, en creëerde door immigratie een nieuw aanbod van arbeidskrachten. Technologische ontwikkelingen dwongen enerzijds bedrijven om op de wereldmarkt concurrerend te zijn en maakten hen dat tegelijkertijd ook mogelijk. [...] Het ging slechter met de vakbonden, waardoor een traditionele bron van institutionele be-

scherming voor arbeiders werd verzwakt en het naoorlogse sociale contract tussen werkgevers en werknemers werd opgezegd. Overheidsreguleringen die minimaal aanvaardbare standaarden in de arbeidsmarkt vastlegden werden tenietgedaan, net zoals de wetten die concurrentie op goederenmarkten reguleerden.²¹

Alles tezamen is de machtsbalans verschoven ten voordele van de werkgevers. In de landen van de Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) groeit het relatieve percentage van de precare werkers gestaag. Een rapport van de Europese Unie uit 2004 concludeerde dat in bijna alle lidstaten de precare werkgelegenheid de afgelopen twintig jaar was toegenomen.²² Hetzelfde geldt voor de Verenigde Staten en Canada. De standaardbetrekking wordt ook in onze contreien een steeds schaarser goed, en lijkt nóg meer een mannelijk privilege te worden dan voorheen.²³ De arbeidsverhoudingen in de rijke landen gaan daardoor iets meer lijken op die van de arme landen. Precarisering is een wereldwijde trend.

De huidige vernietiging van het 'sociale kapitalisme' bevestigt een inzicht in de langetermijnontwikkelingen van de Brits-Hongaarse filosoof István Mészáros. Hij merkte veertig jaar geleden al op dat er in het kapitalisme een wereldwijde trend bestaat in de richting van een homogene uitbuitingsverhouding.²⁴ De krachtige wedijver tussen ondernemingen heeft in de hoogontwikkelde delen van de wereld een neerwaarts effect op de levens- en arbeidskwaliteit.

Toch moeten we tegelijkertijd steeds goed voor ogen houden dat er vanuit historisch en globaal perspectief allerlei soorten van precarisering bestaan. Bij wijze van hypothese kunnen we misschien drie vari-

anten onderscheiden. Precaire arbeid in de rijke landen vóór de verbreiding van de standaardbetrekking beperkte zich voornamelijk tot bepaalde afgebakende sectoren van de nationale economieën, en had overwegend een tijdelijk, conjunctureel karakter. Precaire arbeid in het huidige hoogontwikkelde kapitalisme vervolgens heeft zich verspreid over vrijwel alle sectoren, is veel minder conjunctureel van aard en is sterker het gevolg van internationale concurrentie. Tegelijkertijd geniet ze wel nog een zekere bescherming doordat allerlei wetten en sociale regelingen uit de jaren 1940 tot 1970 nog geheel of gedeeltelijk van kracht zijn. Precaire arbeid in het Globale Zuiden tot slot heeft zich over vrijwel alle sectoren verspreid, is vooral structureel van aard en is in belangrijke mate het gevolg van internationale concurrentie. Deze variant omvat véél meer mensen en kent veel minder formele protectie dan precare arbeid in het Noorden. Bovendien – en deels daarmee samenhangend – zijn de inkomensverschillen tussen precare werknemers in het Noorden en het Zuiden nog steeds gigantisch.

Precaire arbeid vóór de Tweede Wereldoorlog en vóór de grote naoorlogse economische expansie was een gevolg van een tijdelijk overaanbod van arbeid; de huidige precare arbeid in het Noorden én het Zuiden lijkt veel hardnekkiger te zijn als gevolg van de onstuimig gegroeide productiekrachten. Deze hele ontwikkeling herinnert ons eraan dat de standaardbetrekking onder kapitalistische verhoudingen een anomalie vormt. De Amerikaanse socioloog Immanuel Wallerstein heeft er al enige tijd geleden op gewezen dat ondernemers er meestal belang bij hebben dat arbeiders over meerdere bronnen van inkomsten beschikken, omdat daarmee een lagere beloning per werknemer mogelijk wordt.²⁵

Dagloners in Centraal-Amerika. (Amsab-ISG, Gent)

Organisatievormen

De vakbonden zijn inmiddels, ondanks een aanvankelijke tegenzin, doordrongen van de noodzaak tot handelen. Een rapport van de Internationale Arbeidsorganisatie sprak ooit openhartig over 'perifere arbeiders' 'die in het verleden als een bedreiging voor de zekerheid van de in vakbonden georganiseerde kernarbeiders werden beschouwd', maar van wie de syndicaten begonnen te onderkennen dat er een 'urgente noodzaak ze te organiseren' bestaat.²⁶ Al op het wereldcongres van het Internationaal Verbond van Vrije Vakverenigingen in het Australische Melbourne 1988 werd een rapport besproken waarin te lezen viel: 'Op wereldschaal is voor vakbonden misschien wel de belangrijkste uitdaging om de enorme aantallen arbeiders in landelijke gebieden en in de informele sectoren van ontwikkelingslanden te organiseren.'²⁷ Maar tastbare resultaten hebben dergelijke inzichten nog nauwelijks opgeleverd. De uiterst geringe invloed van vakbonden onder het precariaat houdt vooral verband met wat Adolf Sturmthal het 'naïeve geloof' heeft genoemd 'in de universele toepasbaarheid van enige vorm van collectieve arbeidsovereenkomsten'.²⁸ Dat geloof botst met de werkelijkheid van *workers* die voortdurend van baan veranderen, zeer onregelmatige

inkomsten hebben en vaak ook niet langer een standaardbetrekking nastreven, maar een vorm van *flexicurity*, die hen wel de voordelen, maar niet de nadelen van een fluïde arbeidsmarkt bieden.

Toch zijn er voorbeelden van vakbonden die er via coalities met buurtcomités en dergelijke in slagen precare werknemers te organiseren.²⁹ Ook komen er op vele plaatsen spontane pogingen van precare werknemers voor om onderlinge hulp te organiseren, bijvoorbeeld via zogenaamde broodfondsen, een organisatievorm waarmee we vertrouwd zijn uit eerdere fasen van de arbeidersbeweging.³⁰ Ondertussen is ook de Self-Employed Women's Association uit Gujarat (India), waartoe meer dan een miljoen precare werkneemsters behoren, zeer bekend geworden.

Het vacuüm dat de arbeidersbewegingen hebben laten ontstaan, wordt voor een deel opgevuld door religieuze en nationalistische bewegingen, die hun aanhangers elementaire vormen van sociale zekerheid, een gevoel van eigenwaarde en duidelijke levensdoelen bieden. Bepaalde groepen van het precariaat blijken onder deze omstandigheden gevoelig voor die verlokkingen, in al zijn varianten, zoals de pinkstergemeenten in Latijns-Amerika en Sub-Saharisch Afrika en het salafisme in Noord-Afrika, het Midden-Oosten en Centraal-Azië. William McNeill heeft de logica hiervan treffend uiteengezet. 'Gewezen boeren die naar de stad zijn gemigreerd, op zoek naar een beter bestaan dan mogelijk is in de overvolle dorpen, zijn bijzonder kwetsbaar en labiel', zo schreef hij al in 1993. 'Wanneer ze eenmaal beroofd zijn van hun traditionele dorpskader (of daaruit geëmancipeerd zijn), moeten ze voor zichzelf een nieuwe moraal creëren en in de achterbuurten van steden een nieuw sociaal leven opbouwen. Willen ze in hun nieuwe stedelijke omgeving overleven, dan

De Self-Employed Women's Association, Gujarat, India. (bron: <http://www.nancilee.ca>)

moeten ze deelnemen aan de vrije markt en vaak contact maken met vreemden. [...] Op dat punt gaan religieuze groepen een rol spelen, want die benadrukken waarheid, moraal en gerechtigheid binnen de corrupte sfeer van een geürbaniseerde wereld, ze brengen gelijkgezinde mensen met elkaar in contact opdat ze elkaar steunen, en kunnen soms zelfs streven naar het bestraffen van onrecht en hervorming van de maatschappij.³¹ Omdat deze trek naar de steden noodgedwongen nog vele jaren zal doorgaan en sociale zekerheid in de steden ontbreekt, verwachtte McNeill 'dat fundamentalistische bewegingen op positieve reacties van miljoenen en misschien zelfs miljarden kunnen blijven rekenen'.³² Ook precare jongeren in de hoogontwikkelde landen blijken soms gevoelig voor de nieuwe religieuze zekerheden.³³

De ironie van San Precario lijkt deze trend in zijn tegendeel te keren. Een Italiaans gezegde in hopeloze situaties luidt 'non so a che santo votarmi': ik heb geen idee tot welke heilige ik moet bidden. Maar de nieuwe schutspatroon antwoordt daarop: 'Doe het zelf en creëer een betere wereld!'

- 1 Marcello TARI & Ilaria VANNI, On the Life and Deeds of San Precario, Patron Saint of the Precarious Workers and Lives. In: *The Fibreculture Journal*, 5(2005), <http://five.fibreculturejournal.org>, laatst geraadpleegd op 07/10/2014.
- 2 Jeffrey HARROD, *Power, Production, and the Unprotected Worker*, New York: Columbia University Press, 1987, pp. 39-40. Zie hierover veel uitgebreider: Matt DAVIES & Magnus RYNER (red.), *Poverty and the Production of World Politics. Unprotected Workers in the Global Political Economy*, New York: Palgrave Macmillan, 2006.
- 3 Gerry RODGERS, Precarious Work in Western Europe: The State of the Debate. In: Gerry RODGERS & Jeanine RODGERS (red.), *Precarious Jobs in Labour Market Regulation. The Growth of Atypical Employment in Western Europe*, Geneva: International Institute for Labour Studies, 1989, pp. 1-16, at 3. Een meer verfijnde systematiek van relevante dimensies biedt Guy STANDING, *Global Labour Flexibility. Seeking Distributive Justice*, New York: St. Martin's Press, 1999, pp. 52, 131-291.
- 4 De moderne interpretatie van precariteit lijkt een katholieke achtergrond te hebben. De term werd geïntroduceerd door Léonce Crenier, een radicale monnik, en Dorothy Day, een vrouw voor wie de procedure voor heiligverklaring intussen in gang is gezet.
- 5 Ray BROMLEY & Chris GERRY, Who Are the Casual Poor? In: Ray BROMLEY & Chris GERRY (red.), *Casual Work and Poverty in Third World Cities*, Chichester: John Wiley, 1979, pp. 3-23 at 14.
- 6 HOMEROS, *Odyssey*, Brussel: Manteau, 1977, vertaling: Aegidius W. Timmerman, 1977, boek XI, regel 488.
- 7 Moses I. FINLEY, *The World of Odysseus*, Londen: Chatto & Windus, 1977, p. 57.
- 8 Christopher HILL, Pottage for Freeborn Englishmen: Attitudes to Wage Labour in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In: Charles Hilliard FEINSTEIN (red.), *Socialism, Capitalism and Economic Growth. Essays Presented to Maurice Dobb*, Cambridge: Cambridge University Press, 1967, pp. 338-350, 339.
- 9 Henry MAYHEW, *London Labour and the London Poor*, Londen: Griffin, Bohn and Co., 1861, vol. II, p. 323.
- 10 Zie bijvoorbeeld: Adolphe GRANIER DE CASSAGNAC, *Histoire des classes ouvrières et des classes bourgeoises*, Parijs: Desrez, 1838, p. 30; Heinrich W. BENSEN, *Die Proletarier. Eine historische Denkschrift*, Stuttgart, 1847, p. 344.
- 11 Raimund STADLMAIER, 'Jede Arbeit ist besser als keine Arbeit!'. Prekäre Arbeitsverhältnisse im Kontext wirtschaftspolitischer Paradigmenwechsel im 19. und frühen 20. Jahrhundert. In: Annemarie STEIDL e.a. (red.), *Übergänge und Schnittmengen: Arbeit, Migration, Bevölkerung und Wissenschaftsgeschichte in Diskussion*, Wenen: Böhlau, 2008, pp. 159-179, 165.
- 12 Wally SECCOMBE, *Weathering the Storm. Working-Class Families from the Industrial Revolution to the Fertility Decline*, Londen/New York: Verso, 1993, p. 112.
- 13 Sanford M. JACOBY, *Employing Bureaucracy. Managers, Unions, and the Transformation of Work in American Industry, 1900-1945*, New York: Columbia University Press, 1985, p. 281.
- 14 Zie onder meer: Angélique JANSENS (red.), The Rise and Decline of the Male Breadwinner Family? In: *International Review of Social History*, supplement 5(1997); Birgit PFAU-EFFINGER, Socio-historical Paths of the Male Breadwinner Model. An Explanation of Cross-national Differences. In: *British Journal of Sociology*, 55(2004)3, pp. 377-399; Mari OSAWA, The Vicious Cycle of the 'Male Breadwinner' Model of Livelihood Security. In: *Voices from Japan*, 16(2006), pp. 1-5.
- 15 Paul BAIROCH, *Cities and Economic Development. From the Dawn of History to the Present*, Londen: Mansell, 1988, p. 466.
- 16 Anibal QUIJANO OBREÓN, The Marginal Pole of the Economy and the Marginalised Labour Force. In: *Economy and Society*, 3(1974)4, pp. 393-428; Karl MARX, *Capital*, Harmondsworth: Penguin, 1976, deel I, pp. 785-786.
- 17 Zie bijvoorbeeld: Licia VALLADARES, A gênese da favela carioca. A produção anterior às ciências sociais. In: *Revista Brasileira de Ciências Sociais*, 15(2000)44, pp. 5-34. Een uitzondering die de regel bevestigt is: K.S.O. BEAVON & C.M. ROGERSON, The Persistence of the Casual Poor in Johannesburg. In: *Contree*, (1980)7, pp. 15-21.
- 18 Het fundamentele artikel dat het begrip introduceerde was: Keith HART, Informal Income Opportunities and Urban Unemployment in Ghana. In: *Journal of Modern African Studies*, 11(1973)1, pp. 61-89. Een invloedrijke poging tot definiëring is geweest: Alejandro PORTES, The Informal Sector: Definition, Controversy, and Relation to National Developments. In: *Review*, (1981)7, pp. 151-174.
- 19 Zie voor een poging tot inventarisatie van arbeidsverhoudingen in de precare sector: Peter WORSLEY, Social Class and Development. In: Gerald BERREMAN (red.), *Social Inequality. Comparative and Developmental Approaches*, New York: Academic Press, 1981, pp. 221-255, 241.
- 20 Jan BREMAN, *At Work in the Informal Economy of India*, New Delhi: Oxford University Press, 2013, p. 32.
- 21 Arne L. KALLEBERG, Precarious Work, Insecure Workers: Employment Relations in Transition. In: *American Sociological Review*, 74(2009)1, pp. 1-22.
- 22 *Precarious Employment in Europe. A Comparative Study of Labour Market related Risks in Flexible Economies*, Brussel: European Commission, 2004, pp. 58-59.
- 23 Leah F. VOSKO, Martha MACDONALD, Iain CAMPBELL (red.), *Gender and the Contours of Precarious Employment*, New York: Routledge, 2009.
- 24 István MÉSZAROS, *Beyond Capital. Towards a Theory of Transition*, Londen: Merlin Press, 1995, p. 891.
- 25 Immanuel WALLERSTEIN, *Historical Capitalism with Capitalist Civilization*, Londen/New York: Verso, 1995, p. 27.
- 26 Shauna L. OLNEY, *Unions in a Changing World. Problems and Prospects in Selected Industrialized Countries*, Genève: International Labour Office, 1996, p. 21.
- 27 *The Challenge of Change*, Brussel: ICFTU, 1988, p. 86.
- 28 Adolf STURMTHAL, Industrial Relations Strategies. In: Adolf STURMTHAL & James G. SCOVILLE (red.), *The International Labor Movement in Transition*, Urbana (IL): University of Illinois Press, 1973, pp. 1-33, at 5.
- 29 Canadese voorbeelden in: Cynthia J. CRANFORD e.a. (red.), *Self-employed Workers Organize. Law, Policy, and Unions*, Montreal: McGill-Queen's University Press, 2005, en in: Pradeep KUMAR & Christopher SCHNENK (red.), *Paths to Union Renewal. Canadian Experiences*, Peterborough: Broadview Press, 2006.
- 30 Zie daarover bijvoorbeeld: Marcel VAN DER LINDEN, *Workers of the World. Essays toward a Global Labor History*, Leiden/Boston: Brill, 2008, hoofdstukken 5 en 6.
- 31 William H. MCNEILL, Fundamentalisme en de groeiende tweedeling in de wereld. In: William H. MCNEILL, *De excentriciteit van het wiel en andere wereldhistorische essays*, Amsterdam: Bert Bakker, 1996, pp. 121-122.
- 32 William H. MCNEILL, Fundamentalisme en de groeiende tweedeling [...], p. 123. Zie ook: Mike DAVIS, *Planet of Slums*, Londen/New York: Verso, 2006, pp. 195-196, die echter ook weinig oog heeft voor de arbeidsverhoudingen.
- 33 Zie bijvoorbeeld deze Hamburgse casestudy: Nikola TIETZE, Ausgrenzung als Erfahrung. Islamisierung des Selbst als Sinnkonstruktion in der Prekarität. In: Heinz BUDE & Andreas WILLISCH (red.), *Das Problem der Exklusion. Ausgegrenzte, Entbehrliche, Überflüssige*, Hamburg: Hamburger Edition, 2006, pp. 147-173. Of ook: Michel WIEVIORKA, *La Différence*, Parijs: Balland, 2001.